

MUNKAERŐPIACI ERŐK A KÖZOKTATÁS- ÉS SZAKOKTATÁS-POLITIKÁBAN (1867–1945)

A MAI TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN KÖZHELY, hogy az iskolázás hosz-
szúságáról illetve az egyes iskolatípusokról szóló vitákban rendkívüli fon-
tosságú a munkaerőpiac ítélete: egyfelől az az aktív nyomás, amelyet a
munkáltatók az oktatáspolitikai országos és helyi irányítóira, s magukra az isko-
lákra kifejtenek, hogy igényeiknek inkább megfelelő munkaerő kerüljön a mun-
kaerőpiacra, illetve az a spontán, *valóban* piaci módon érvényesülő hatás, hogy a
végzett diákok és szülei a különböző mértékben és különböző iskolatípusokban
iskolázott diákok eltérő elhelyezkedési esélyeit, eltérő jövedelemszerzési esélyeit
megtapasztalják, s ez a tapasztalat kihat az iskolázással kapcsolatos döntéseikre. A
munkaerőpiaci aspektus az oktatásban annál inkább érvényesül, minél inkább ka-
pitalista a rendszer, azaz a munkaerőpiaci szempont érvényesülése rendkívül kor-
látozott mind a prekapitalista társadalmakban, mind a „posztkapitalista” társadal-
mi-politikai kísérletek évtizedeiben, s részleges érvényesülésének mértéke annak
függvénye, hogy mennyire vannak jelen a kapitalista elemek az adott tradicionális
vagy tervgazdasági bürokrácia által irányított társadalomban. Jelen tanulmány ab-
ba szeretne bepillantást engedni, hogy a magyar kapitalizmus klasszikus korszaká-
ban – amely ugyanakkor súlyosan terhelt volt posztfeudális elemekkel, s tervgaz-
daságra emlékeztető állami túlhatalommal egyaránt – mennyire beszélhetünk az
oktatás és munkaerőpiac kapcsolatáról.

Az elemi oktatás és a munkaerőpiac

Az alsó szintű oktatással kapcsolatban a modern gazdaságban az tapasztalható,
hogy az alacsony iskolázottsággal nem rendelkezők szinte teljesen kiszorulnak a
munkaerőpiacról.

Az elemi iskolai tanulmányokról szóló 19. század közepi-végi viták világában ne-
hézkés megtalálunk a munkaerőpiaci törekvések előképeit. Sőt, mintha a mun-
kaerőpiac hosszú ideig magának az elemi oktatásnak lenne az ellensége, hiszen a
tizenkilencedik század utolsó harmadában, sőt még a következő század első har-
madában is, a gyerekek munkaerőpiacának húzóereje az iskoláztatási kötelezettség

teljesítésének egyik legjelentősebb *akadály*a volt: a kisgyerekek alkalmazása állatok őrzésére, illetve ebédhordásra, a nagyobb gyerekek tényleges bevonása a mezőgazdasági termelés részfolyamataiba egyaránt akadályozta a saját földön dolgozó kiscsapatokat, a részben bérmunkából, részben saját háztáji gazdaságból élők, illetve a tisztán bérmunkából élő cselédcsaládok gyerekeinek iskolába járását. A „tankötelezettség” épp olyan volt, mint a többi kellemetlen kötelezettség, (adófizetés, katonáskodás) a teljesítés mértéke a hatóságok erélyétől és nem a polgárok belátásától függött. 1865 és 1868 között például épp azért csökkent az iskolába járás, mert azok a korábbi helyi rendelkezések, melyeket a felvilágosult megyei hatóságok, helyi szolgabírók hoztak az iskoláztatási kötelezettségről, éppen az alkotmányos fordulatnál, az 1848. áprilisi törvények visszaállításánál fogva hatályukat veszítették – így az iskoláztatás kikényszerítése hatósági önkénynek minősült. (Erre hivatkozva kér egyébként Eötvös is sürgősséget a népoktatási törvény tárgyalásához a parlamentben...) (*Eötvös 1976; Kelemen 1985*)

Az iskolába járás a korabeli diskurzusokban, ekképpen mint nemzetfelelő, a hon gyarapodását, erkölcsök nemesbedését elősegítő tevékenység tűnt fel, de szerepelt az egyenlőség illetve a szabadság biztosítékaként, a polgári jogok gyakorlásának előfeltételeként is. Az érvelésben szinte sohasem szerepeltek azok a munkaerőpiaci előnyök, melyekkel az írni-olvasni tudó egyének rendelkeznek a nem tudókkal szemben.

Míndez persze nem jelenti azt, hogy nem érvényesült volna munkaerőpiaci hatás, hiszen a gazdaság és társadalomtörténész eszköztárával némiképp rávilágíthatunk az alfabetizmus illetve a népiskola-végzettség munkaerőpiaci hasznára.

Az iskolázás leginkább megragadható munkaerőpiaci haszna, hogy az analfabéták számára szinte kizárólag a lokális munkaerőpiac állt rendelkezésre, az írni-olvasni tudó csoportok számára viszont tulajdonképpen az egész ország. A lokális és országos munkaerőpiac jellege közötti óriási különbséget sem a 19. század első felének, sem a 20. század második felének embere nem tudja elképzelni: a perifériális – azaz a történelmi Magyarország külső gyűrűjéhez tartozó – magyar, román, rutén stb. falvak jelentős részében még igazi (azaz kapitalista értelemben vett) mezőgazdasági bérmunka sem volt, ezzel szemben Budapesten és néhány fontos városban, európai méretekben is komolynak számító gyárak, illetve igen kiterjedt, sokszínű, színvonalas és differenciált kiskereskedői, szolgáltatói, kisipari szféra, s nem utolsósorban a közpénzen folyó, illetve adókedvezményekkel ösztönzött infrastrukturális beruházások jelentettek igen kiterjedt munkaerőpiacot.

A népiskolázás és a területi mozgási lehetőség különösen összefüggött 1879 után, amikor a népiskolázás a korábbinál sokkal nagyobb mértékben segítette elő az országos munkaerőpiacra való belépés kvázi minimumát jelentő magyar nyelv elsajátítását.

Az országos munkaerőpiaci esélyek és az elemi iskolázás összefüggését mutatja, hogy a Budapestre (s más nagyvárosokba) bevándorlók között sokkal nagyobb arányban találunk írni-olvasni tudókat, mint a kibocsátó népességben. A területi

mozgás oka nyilvánvalóan a megélhetés jobb feltételrendszere a nagyvárosokban (no meg a helyi tradicionális hatalmak szorító befolyásától való megszabadulás, a kalandvágy stb.) – a lehetőség pedig azok számára adott inkább, akik megtanultak írni-olvasni, s akik valamennyire legalább megtanultak magyarul.

A városi munkásság életviszonyait – legalábbis a korai kapitalizmus viszonyai között – sok elemzés rosszabbnak tartja, mint a falusi életviszonyokat. Még ha ezek az elemzések igazak is, s nem csupán valamilyen a bukolikus falusi viszonyokat idealizáló ideológia, vagy éppen a falusi viszonyok nem ismerése áll mögöttük, akkor is figyelembe kell vennünk azt, hogy a munkásság jövedelmi viszonyait *nem általánosságban* kell összevetnünk az agrárlakosság viszonyaival, hanem a hasonló tulajdonviszonyokkal rendelkező csoportokat, rétegeket érdemes egymással összevetnünk. Azaz a teljes mértékben (ingatlan) vagyon nélküli városi lakosok helyzetét a hasonlóképpen teljes mértékben ingatlan vagyon nélküli falusi lakosok helyzetével kell összevetnünk, s akkor – minden ismert szociográfiai leírás szerint – éles jövedelmi életmódbeli egyenlőtlenségeket tapasztalhatunk. Ezek az egyenlőtlenségek pedig összefüggésben állnak az egyes csoportok alfabetizmusával.

Még egyértelműbb összefüggésben áll a *tanoncképzésben* való részvétel a munkaerőpiaccal. A magyarországi tanoncképzés eredetileg meghatározó mértékben duális szerkezetű volt, azaz az elemi oktatást szerény mértékben kiegészítő, a tanoncok munkaidejéhez tartozó – a tanult szakmával semmilyen összefüggésben nem álló – tanonciskolákból és a mester mellett történő szakmatanulásból állt. Az évtizedek előrehaladtával három változás tűnik a szemünkbe: egyrészt növekszik az ettől a rendszertől eltérő úgynevezett szakirányú tanonciskolák aránya, mely részben vagy akár egészben iskolaszerű követelmények között készít fel – zömében persze a komoly tömeges gyáripari – szakmákra, részben növekszik az iskola beavatkozása a szakmai folyamatokba, legalábbis a tanoncok műhelybeli munkakörülményeibe, harmadsorban pedig a tanoncfelvétel feltételévé – szakmánként változóan – iskolai előképzettségek válnak. Van, ahol az írni-olvasni tudás, van, ahol a négy elvégzett elemi iskolai osztály, van, ahol a hat elvégzett elemi iskolai osztály, sőt van, ahol már a századfordulón a kereskedőtanonc-képzésnél a két középiskolai osztály végzettség, vagy pl. a két háború között Budapesten az elitszakmákban – a négy polgári osztályos – négy középiskolai osztályos végzettség.

Ez azt jelenti, hogy ezek az iskolai végzettségek különféle tanoncszakmák elsajátítása előfeltételül szolgálnak, tehát különböző jövedelmekhez jutás előfeltételül is. Egy folyamatban lévő kutatásunk során megvizsgált szakmák jövedelmi viszonyai szisztematikus összefüggést mutatnak a tanonciskola előtt elvégzett osztályok számával. A jövedelmi vagyoni viszonyok azon jelzésére, hogy az egyes szakmák képviselői mennyire rendelkeznek önálló lakással, már konkrét számadatokkal rendelkezünk. Adatbázisunkban 46 szakmába osztva 438 980 budapesti munkás illetve segéd szakmánként aggregált adatai szerepelnek, az ő iskolázottságuk és lakástulajdonlásuk között 0,28-as korrelációt találunk – 1937-ben.

A középfokú oktatás és a munkaerőpiac

A középiskola, mint egyetem felé vezető út...

A középfokú oktatás és munkaerőpiac kapcsolatának historiográfiáját két dolog jellemzi: az egyik, hogy az oktatástörténetírás-neveléstörténetírás – legalábbis Magyarországon és az 1945 előtti fejlődést témájukul választó kutatókat tekintve – szinte egyáltalán nem szól erről, a másik, hogy a kortársak *állandóan* erről beszélnek. E furcsa ellentmondás magyarázata, hogy a kortárs beszéd nem a „munkaerőpiac” szót, hanem az „élet követelményei”, a „többtermelés szükségletei”, a „gyakorlat”, a „megélhetés” szókapcsolatokat, illetve kifejezéseket használja. A neveléstörténet-írás viszont – minthogy elsősorban bölcsészettudományi és nem társadalomtudományi beágyazottságú volt – az iskolaszervezés és az egyéni tanulás fő motívumának elsősorban az eszmei alapon meghatározható *értékeket* tekintette. A „gyakorlat”, az „élet” fogalmak megjelenését elsősorban, mint a „klasszikus” műveltség alternatíváját kezelte, olyan *eszmeáramlatok megjelenéseként* diagnosztizálta, melyek a „latinus műveltség jellemképző erejével” szemben a természettudományos vagy éppen technikai képzés *jellemképző erejét* állították, illetve amelyek a *természettudományos műveltség* szükségességét – fenntartásokkal, mint a 19. század végi középiskolai utasítás, illetve elkötelezetten, mint a 20. század eleji középiskolai utasítás – elismerték. Azaz: az új iskolatípusok illetve a klasszikus iskola változásai mögött az oktatástörténészek nem munkaerőpiaci motívumokat kerestek, hanem konkurens ideológiákat. Ráadásul a klasszikus „herbarti” pedagógiai gondolkodás alternatívájaként megjelenő, egyre nagyobb teret szerző, s a huszadik század második felében – legalábbis a pedagógiai szakírók körében – hegemon szerepbe kerülő „reformpedagógiai” gondolkodás sem a munkaerőpiac, hanem a „gyermeki érdeklődés”, „gyermeki szükséglet” érvrendszerével utasította vissza a klasszikus iskola értékrendjét.

Látszólag tehát a korabeli vitákat azon a módon értelmezhetjük át, hogy a „reális” a „gyakorlat” érdekében elmondott érvek munkaerőpiaciak, a latinus és klasszikus műveltség mellett elmondott érvek az iskola tradicionális világához kötődnek. Ebből az következne, hogy a gyermekek közvetlen érvényesüléséhez ragaszkodó szülők ennek a „realista” érvelésnek az oldalán állnak. Csakhogy a helyzet ennél egy kicsit bonyolultabb. Az „iskola” ugyan azt érzékeli, hogy a szülők nyomása próbálja „lejjebb szorítani az elméleti színvonalat”, próbálja a gyakorlatias műveltséget elmélyíteni, de amikor ténylegesen létrejönnek olyan iskolák, ahol lehetne klasszikus műveltség nélkül bizonyítványhoz jutni, épp a szülők nyomása kényszeríti ki, hogy fakultatív tárgyként megjelenjen a latin. Ez történik először a kilencvenes években, amikor a reáliskolákban rendelet teszi lehetővé fakultatív – ún. rendkívüli – tárgyként a latin tanulását. Éppen, mert a gimnáziumok jó részéből az 1890-es középiskolai törvénymódosítás után eltűnik a kötelező görög, a gimnázium és reáliskola közötti különbség tulajdonképpen a latinra redukálódik. Ez pedig azt jelenti, hogy a fakultatív latinnal érdemi lehetőség nyílik rá, hogy a reáliskolások különbözeti

érettségig tehesse nek, és ennek segítségével, a 10 éves korában reáliskolába került tanuló – ha többségükben nem is 18, de 19 vagy éppen 20 évesen – ugyanott álljon ahol a gimnáziumi, azaz bölcsészkaron, jogon, orvosi egyetemen is továbbtanulhasson, s nemcsak műegyetemen illetve a reálbölcsész-szakokon. Persze a reáliskolai latin kilencvenes évekbeli bevezetésével kapcsolatban joggal mondhatjuk, hogy itt *nem a munkaerőpiac, hanem a továbbtanulási jogosultság* az, ami a szülői társadalomban a fakultatív latin iránti vágyat felkeltette. Csakhogy miután az 1924-es középiskolai törvénymódosítás a reáliskolai érettséginek továbbtanulási szempontból a gimnáziummal (ekkor: humángimnáziummal és reálgimnáziummal) egyenlő jogosítást biztosított, néhány éven belül a reáliskolákban ismét megjelent a fakultatív latin. Úgy tűnik tehát, hogy a latin nélküli középiskolázás az érettségikhez fűződő „egyenlő jogosítás” ellenére a társadalom számos csoportja részéről nem tekintett egyenlő értékűnek. Ebben persze nem közvetlen „munkaerőpiaci” hatás, hanem a társasági és társadalmi elvárások összessége fejeződik ki: a hatás abban az értelemben munkaerőpiaci, hogy – számos esettanulmánnyal igazolhatóan – a közszféra különféle állásairól döntő hivatalnokok „társasági és társadalmi” okoknál fogva érzékelhetően preferálták a gimnáziumi végzettségű, (illetve latinul tudó reáliskolát végzett) fiatal emberek alkalmazását a latinul nem tudókkal szemben.

Noha mostanáig iskolatípusokat, iskolai tárgyakat szabályozó törvényekről beszéltünk, nem árt tudni, hogy ha a törvényhozás, illetve a kormányzat aktivitása oldaláról akarjuk megragadni a munkaerőpiac és az oktatás kapcsolatának polgári irányú megváltozását – nem egy *oktatási* törvényt fogunk találni. Oktatási törvényeink ugyanis az oktatási intézményeket, bizonyítványokat alapvetően nem társadalmi-gazdasági hasznosíthatóságuk, hanem az oktatási rendszer többi részelemeihez való viszonyuk alapján szabályozzák. A középiskola – az oktatási törvényhozás szempontjából – mindenekelőtt az egyetemi felvételre jogosítványt nyújtó érettségihez vezető út. Az egyetemekről szóló jogszabályok – inkább egyébként rendeletek, mint törvények – pedig mindenekelőtt az oktatási rendszer csúcsán álló intézmények „beléletét” szabályozzák, s „beléletük” kulcsfontosságú momentumának a tudományos kutatás szabadságát tekintették, s nem a munkaerőpiac és képzettség kapcsolatát. Ugyanakkor ennek az összefüggésrendszernek végső eredménye mégiscsak az, hogy a gimnázium mindenféle értelmiségi munkaerőpiac, így az orvosi és jogászai munkaerőpiac felé is vezet, a reáliskola pedig csak mérnöki, és a matematika-fizika-biológia-kémia tanári felé. S noha a mérnöki munkaerőpiac is rendkívül széles lehetőségeket kínált, a közalkalmazotti állások kevesebb munkája és nagyobb biztonsága alapján – legalábbis az első világháború utáni tömeges értelmiségi munkanélküliségig – a gimnáziumi érettségi nagyobb valószínűséggel vezetett – igaz az egyetemi évek közbeiktatásával – jó értelmiségi állásokhoz. (Az „egyetemi évek közbeiktatásával” kitétel értelmezéséhez nem árt tudnunk, hogy a diplomához vezető hosszú tanulmányi úton belül a középiskolai tanulás tulajdonképpen nagyobb tanulmányi investíciót jelent, mint az egyetemi tanulás. A középiskola – „normál menetben” – kétszer annyi ideig tart, mint az egyetemi képzés,

az egyetemmel ellentétben rendszeres, folyamatos tanulmányi munkát követel, s fegyelmi viszonyai révén a fiatalemberektől nagyobb életmódbeli alkalmazkodást követel, mint az egyetem, s a tanulmányi teljesítmények nem teljesítése a középiskolában gyakrabban vezetett kihulláshoz, mint az egyetemen.) A gimnázium-végzés és a reáliskola-végzés mint tanulmányi investíció a századfordulón jól láthatóan eltérő arányban vezet a jogi, orvosi, mérnöki pálya felé.

1. táblázat: Pályaválasztás középiskola után

Az intézet jellege	I. Gimnáziumok	II. Főreáliskolák
Teológiai (a pesti katolikus teológiai karon kívül 46 hittani tanintézetben lehetett ilyen tanulmányokat folytatni.)	14,6	0,9
Jogi (ebbe beleértve a jogi kari és a doktori fokozatot nem nyújtó jogakadémiai tanulmányokat is)	29,6	9,8
Orvosi	7,2	2,4
Bölcsészeti (humán és reálbölcsészeti)	10,8	8,2
Mérnöki	6,9	20,4
Építész	0,4	4
Gépészmérnöki	0,9	11,3
Vegyészi	0,6	2,9
Gazdasági (részben mezőgazdasági akadémiai továbbtanulást, részben termelő foglalkozást jelent)	4,6	6,4
Erdészeti (részben akadémiai továbbtanulást, részben termelő foglalkozást jelent)	1,9	2,2
Bányászati (részben akadémiai továbbtanulást, részben termelő foglalkozást jelent)	0,7	1,8
Ipari (ez csak munkaerőpiaci elhelyezkedést jelent)	0,2	1,6
Kereskedelmi (részben akadémiai továbbtanulást, részben termelő foglalkozást jelent)	1,3	3,1
Katonai (valószínűleg kifejezetten Ludovika Akadémiai továbbtanulást jelent)	5,6	5,8
Alsóbb hivatalnok (csak munkaerőpiaci elhelyezkedést jelent)	9,6	15,1
Művészeti (valószínűleg kifejezetten akadémiai továbbtanulást jelent)	1,3	1,3
Egyéb	1,4	1,8
Még nem határozott	2,4	1,1

Forrás: MSÉ, 1900.

Az alsó-középiszkolai végzettség

Ha azonban a középiszkolai végzettség közvetlen – egyetem közbeiktatása nélküli – munkaerőpiaci szerepének érvényesülését vizsgáljuk, akkor e szempontból a legfontosabb törvénynek az 1883. évi minősítési törvényt tekinthetjük: Ez az, ami a munkaerőpiac és az iskolai képzettség viszonyát teljes mértékben újraszabályozta jelentős mértékben felülírva a korábbi középiszkolai rendeleteket – s későbbi (!) törvényeket is.

A minősítési törvény az alsóbb tisztviselők számára a négyosztályos középiszkolai végzettség létét írta elő: az ilyen végzettségű lehet irodasegédtsízt, irodatiszt, vasúti altiszt, posta- és távírda-segédtsízt, fogyasztási adóhivatalnok, postamester, telekkönyvvezető.

A négyosztályos középiskolai végzettség kategóriájának megteremtésével a törvény az uralkodó oktatásügyi érdekcsoportokkal szemben az iskolahasználók és a munkaerőpiac értékvilágához igazodott. Az oktatáspolitikai meghatározó erői ebben az időszakban a klasszikus középiskolák környékén elhelyezkedő erők voltak.

Ilyenek voltak a középiskolai tanárok, akiknek társadalmi presztízst egyfelől az adta, hogy a magyar uralkodó osztályok meghatározóan jogi műveltségűek-képzetségűek voltak, s a jogi tanulmányokhoz az út mindig is a kompletten befejezett középiskolán keresztül vezetett, ekképpen tehát az uralmi pozíciót gyakorlók „kiválasztásának” monopóliuma a középiskolai tanárság kezében volt, másfelől az, hogy a középiskolai latin műveltség maga is a tömegektől való szimbolikus elkülönülés legfontosabb eszköze volt, harmadrészt pedig az, hogy a pozitivista tudományosságot ők képviselték a helyi társadalomban, s a hagyományos műveltséggel szemben ők jelentették meg a 19. századi modernitást. Ezen tanárok számára nyilvánvalóan legfontosabb kérdés az érettségi volt, az igazán fontos kérdés a magasabb osztályokban folyó tanítás illetve a tanítás „tudományos” jellege. Ebben az értékrendben a középiskola alsó évei nem bírtak „önálló értékkel”, hanem szinte kizárólag mint az egész, nyolcosztályos iskola kezdő évei jöttek számításba.

Ilyenek voltak az iskolafenntartók, mindenekelőtt természetesen az egyházak, melyek számára a középiskola szintén mindenekelőtt a konfesszionális elit kitermelésének színhelye volt, a fenntartók, akik komoly kudarcként élték meg, ha főgimnáziumukat (tehát nyolcéves iskolájukat) tanárhiány vagy más oknál fogva kisgimnáziummá (négyévéssé) nyilvánították stb.

Ilyenek voltak az egyetemi körök, melyek számára a középiskola nemcsak azért volt fontos, mert innen rekrutálták a hallgatóikat, hanem azért is, mert a középiskolák felsőbb osztályaiban tanító, önképzőköröket vezető stb. tanárok jelentették az egyetemek variabilitásának szellemi tartalékát: innen rekrutálódott a magántanárok többsége, ők írták a Magyarországon megjelenő szakkönyvek többségét stb.

Mindezek az erők a középiskolára, mint nyolcosztályosra tekintettek, s elérték, hogy a középiskolai jogszabályok, a középiskolai tantervek is alapvetően egységes intézményként szabályozzák a középiskolát.

Azaz: az oktatásügyi szabályozás figyelmen kívül hagyta azt a társadalmi ténytet, hogy a diákok elsöprő többsége csak négy évre iratkozott be a középiskolába, azaz: valójában másodfokú iskolának használta, amely éppen arra elég, hogy néhány évvel többet töltsön az iskolarendszerben, mint a társadalom alsó csoportjai, s már tíz éves kortól szaktanárok vezetése alatt, magasabb színvonalú képzést kapjon, jobban felszerelt iskolákban, s nem utolsó sorban alapvetően rétegtársai társaságában.

A minősítési törvény – szemben az oktatásügyi elit nyolc osztályban gondolkodó többségével – a „négy középiskolai osztály” fogalomnak értelmet adott.

A minősítési törvény nem tett különbséget reáliskola és gimnázium között, mellyel szintén szemben állt az oktatásügyi elit nagy részének akaratával. A reáliskola az ötvenes években szakiskolai jelleggel indult, majd szakképző jellegét elveszítve rendeleti szabályozással – már a hetvenes években – érettségít adó középiskolává vált. De

még az 1883-as középiskolai törvény (mely a XXX. számot viseli, tehát nem azonos az 1883:I tc. minősítési törvénnyel) sem teszi a középiskolákat egyenlő jogosításúvá, hiszen a legmagasabb presztízsű egyetemek, a jogi kar, a bölcsészkar humán szakjai, az orvosi kar felé nem lehet továbbmenni reáliskolai érettségivel, csak gimnáziumival. Az oktatásügyi csoportok fenn akarják tartani ezt a különbséget, annak ellenére, hogy a középiskolák látogatói csökkenteni akarnák ezt, igénylik a reáliskolai fakultatív latint, illetve elég nagy számban tesznek különbözeti érettségit.

Még jelentősebb különbség, hogy a minősítési törvény nem tett különbséget polgári iskola és alreáliskola-algimnázium között, hanem a polgári iskolai négyéves végzettséget is négyosztályos középiskolaiként ismerte el. Tette ezt annak ellenére, hogy az oktatásügyi igazgatás logikája szerint a polgári iskola népiskola volt, a népiskolai törvényben szabályozták, s a tanfelügyelő alá tartozott. A szociológiai tény azonban, hogy a polgári iskolában tanítók között számos középiskolai tanár volt, s hogy a polgári iskolai tanítóképzés maga is felsőfokú képzés volt, illetve hogy a polgári iskolában szakok szerint elkülönítve nyilvánvalóan magasabb színvonalon oktattak – lehetővé tette a kormányzat számára, hogy egyenértékűnek fogadja el a polgári iskolai végzettséget.

A „négy középiskolai osztályos végzettség” törvényes kategóriájához mintegy utólag zárkózik hozzá az a századfordulós törekvés, mely igen közel hozza egymáshoz a reáliskola és gimnázium alsó tagozatát, illetve az a századforduló utáni törekvés, mely még a polgárit is be kívánta vonni ebbe a körbe.

Az 1883-as minősítési törvény a „négy középiskolai osztályos végzettség” efféle definíciójával a munkaerőpiac államilag befolyásolt szeglete számára hirtelen kiszélesítette a választékot. Ez a szélesítés nemcsak azt jelentette, hogy a gimnazistákkal egyenrangúként más iskolatípusok diákjai jelentek meg, hanem az iskolák eltérő összetétele miatt komoly modernizációs tartalékot nyitott meg. A polgárik és reáliskolák sokkal nagyobb arányban működtek a modern nagyvárosokban, mint a gimnáziumok, melyek térszerkezetét jelentős mértékben befolyásolta az iskolázás premodern korban rögzült térszerkezete. A számos budapesti reáliskola és polgári miatt sokkal több budapestinek lett esélye, mint vidékinek. A reáliskolában és polgáriban – a gimnáziumi átlaghoz képest – felülreprezentáltak a nem nemesi háttérűek a nemesekkel szemben, a német és szlovák névjellegűek-nemzetiségűek a magyar névjellegűekkel-nemzetiségűekkel szemben, a zsidó és evangélikus felekezetűek a katolikus és református felekezetűekkel szemben. A polgári és reáliskola alsó négy osztályának egyenjogúsítása a munkaerőpiacon a hagyományos rétegekkel szemben új társadalmi csoportok felemelkedését, szerepvállalását tette lehetővé.

2. táblázat: Az alsó-középiskolai végzettség

	Polgári iskolák	Reáliskolák	Gimnáziumok
fiú	4 273	1 340	2 969
lány	5 545	0	0

Forrás: MSÉ, 1900.

Megjegyzés: A reáliskolai és gimnáziumi negyedik osztályt végzettek számát úgy számoljuk ki, hogy a negyedikesek számából kivonjuk a nyolc osztályt végzettek számát. (E megoldás természetesen csak nagyságrendileg közelíti meg a pontos eredményt.)

A fiúkat tekintve tehát a munkaerőpiacra lépő négy középiskolai osztályos végzettségűek fele polgári iskolából jön.

3. táblázat:

Intézetek minősége	Összesen	Továbbtanult, éspedig						
		Polg. isk.	Középis-kola	Felső ker.	Tanító-képző	Hadap-ródisk.	Iparisk.	Egyéb szakisk.
Fiúiskolákban	4 273	572	187	921	594	163	156	155
Leányiskolákban	5 545	82	120	293	1 068	0	238	234
Együtt	9 818	654	307	1 214	1 662	163	394	389
		Önálló pályára lépett			Otthon maradt	Meghalt	Ismeretlen	
		Iparos	Kereskedő	Kishivatal-nok				
Fiúiskolákban	4 273	191	156	431	150	0	597	
Leányiskolákban	5 545	54	11	60	2 481	0	904	
Együtt	9 818	245	167	491	2 631	0	1 501	

A nyolc középiskolai osztályos végzettség

A minősítési törvény a nyolc középiskolai osztályos végzettséghez rendelt további munkaerőpiaci előnyöket.

Nyolc középiskolai osztályos végzettséget írt elő szinte minden – felsőoktatási végzettséghez nem kötött – közigazgatási tisztség betöltéséhez, melyek közül a legtömegesebb álláspiacot a falusi jegyzőség jelentette. (A konkrét állások betöltéséhez szakirányú tanfolyamokra és vizsgákra is szükség volt, de – ezek nem lévén szelektívek – az igazi kihívást a középiskolai érettségi jelentette.)

A nyolc középiskolai osztályos végzettségben nemcsak a reáliskola és a gimnázium egységességét jelenítették meg ugyanazokkal az erőkkal szemben akiket fentebb felsoroltunk, hanem a felsőkereskedelmi iskolai érettségi egyenlőségét is ki mondták. A felsőkereskedelmi iskolának még annyi törvényes alapja sem volt, mint a polgári iskolának, a népoktatásból nőtt ki fokozatosan. (*A felsőkereskedelmi 1931*) Ráadásul a felsőkereskedelmi iskola egy évvel rövidebb idejű volt, mint a felsőgimnázium. Így a felsőkereskedelmisek négy év polgári iskolai és három év kereskedelmi iskolai tanulmányok után *egy évvel kevesebb* tanulással juthattak érettségihez, mint a gimnazisták vagy reáliskolások. A parlamenti többség ezen gesztusa a kereskedelmi iskolát végképp kiemelte a különféle alsó fokú szakiskolák köréből, s anélkül, hogy az iskola bármely oktatási törvényben szerepelt volna, érettségit adó középiskolává tette. (*Dengl 1925, 1934*)

A kereskedelmi iskolai érettségi jelentőségét néhány számmal érzékeltethetjük: 1890-ben az érettségik 21%-át, 1900-ban 28%-át, 1917-ben pedig már 33%-át tették felsőkereskedelmi iskolában. S minthogy a gimnazisták több mint négyötöde, s a reáliskolások több mint háromnegyede a felsőoktatásban folytatta a tanulmá-

nyait, a „középiskolát végzett” személyek nagyobbik része valójában felsőkereskedelmi iskolai érettségivel keresett állást a munkaerőpiacon. (MSÉ, 1900, 1917)

Az „iparforgalmi szektor” szereplői az oktatáspolitikában

A gazdaság szereplőit semmiképpen nem vehetjük „egy kalap alá.” szakoktatás-politikai, illetve az oktatás munkaerőpiaci összefüggéseit elemző tanulmány szempontjából sem. Ugyanis a mezőgazdasági igazgatás – legalábbis közvetlen államigazgatási érdekérvényesítés szempontjából – mindig is erősebb volt, mint az ipari és kereskedelmi igazgatás. Az agrárminisztérium tisztviselői a birtokos elit családneveit viselték, s az ebből is sejthető számos összefonódás és kapcsolati tőke rendkívüli befolyást jelentett: befolyást a kormány más tekintélyes minisztériumainak munkájára, befolyást a főrendiházra, befolyást a megyei főispánokra. Az ipart és kereskedelmet a kapitalista gazdaság fejlesztésének mélyen elkötelezett dualizmuskori kormányzat ugyan adókedvezményekkel, vámszabályokkal stb. támogatta, de ez sokkal kevésbé jelentett *operatív* államigazgatási összefonódást.

A munkáltatói illetve általában véve gazdasági érdekeltségeket az oktatáspolitikában a hatvanas évektől a gazdaságirányításért felelős szaktárca képviselte. Éppen ezért fontos, hogy a *szakoktatás* legjelentősebb intézményeit, a kereskedelmi oktatási intézeteket – melyek valójában nem csupán a kereskedelmi tisztviselőképzést látták el, hanem az ipar valamennyi nem műszaki, valamint a pénzügyintézetek tisztviselőit is képezték – a VKM 1872-ben átvette. A két tárca, a VKM és a *Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium* megállapodást kötött arról, hogy az iskolák vezetését ugyan a tanfelügyelő látja el, de mindannyiszor, ahányszor tantervmódosításra és intézményalapításra sor kerül, a két miniszter közösen intézkedik. Utóbbi minisztérium megtartotta azt a jogát, hogy az éves vizsgálatokra biztosokat küldjön. A tanfelügyelő által a VKM-nek megküldött jelentéseket évente másolatban átküldték a másik szaktárcának is.

A kereskedelmi iskolai tanárok, a tanáregyesületek, a tekintélyes szakfolyóiratok folyamatosan sürgették a tanfelügyelő kizárását a kereskedelmi oktatási szférából. Az ipari és kereskedelmi körök önálló képviseleti igényének megerősödése az 1890-es évek elején valódi politikai erőt sorakoztatott ezen követelés mögé. A kormány pedig – a *Lex Szapáryana* (a közigazgatás államosításának „elvi” törvénye) 1891-es beiktatásával – szinte jelzést adott arra, hogy nyitott minden olyan ágazati koncepció elfogadására, amely a megyei erőknek részben kiszolgáltatott tanfelügyelőtől vesz el jogköröket, anélkül azonban, hogy a központ terheit növelné, és a lendületes gazdasági fejlődést lassítaná (Sarlós 1976:171.).

1891-ben a kereskedelmi miniszter a kereskedelmi és iparkamarákhoz felszólítást intézett, hogy minden iparkamara területén két nagy ipariskola jöjjön létre; az egyiket az állam, a másikat a helyi kamara tartsa fenn. Noha e tervből nem lett semmi, de világossá vált, hogy a szaktárca ismét megjeleníti érdekeit a szakoktatásban. 1892-ben létrejött az Országos Iparoktatási Tanács, melynek tagjait fele-fele részben a VKM, illetve a kereskedelmi miniszter nevezte ki. 1895-ben a Kereskedelmi

Minisztérium pártfogásával kidolgozott tervek szerint megerősödött a felsőkereskedelmi iskolák szakiskolai jellegének kialakítása; a nyelvek és a kereskedelmi tárgyak előretörttek, a természettudományok visszaszorultak. A standardizáció részeként egyértelművé vált, hogy a felsőkereskedelmi valóban egyfajta középiskola, hiszen a felvételhez megkövetelte a négy középiskolai osztályos vagy polgári iskolai végzettséget (*Schack & Vincze 1930:268.*).

A népoktatástól eltávolodott iskola 1895-től önálló főigazgatóságot kapott, de a VKM nyilvánvalóan érezte, hogy veszélyes útra lép, ha új tanügyigazgatási ágat hoz létre, ezért évekig nem töltötték be az állást, hanem egy műegyetemi matematika professzorral láttatták el az iskolák felügyeletét. A megindult folyamatot már nem lehetett megállítani, s 1896-ban létrejött az *Iparoktatási Főigazgatóság* is, amely a tanoncoktató intézményekre felügyelt. (A Kereskedelmi Minisztériumban létrehozott *másik* Iparoktatási Főigazgatóság viszont a középfokú iparoktatási intézetek felügyeletét látta el.) Ezután a kereskedelmi akadémiái körök egyik legtekintélyesebb személyisége, *Schack Béla* kapta meg a kereskedelmi iskolai főigazgatói állást, sőt az 1900-ban átszervezett Országos Iparoktatási Tanács kereskedelmi oktatási előadói tisztségét is (*Víg 1932:104.*). A kereskedelmi iskolai körök további nyomására 1913-ban állást szereztek a felsőkereskedelmi és női tanfolyamok egy részének felügyeletére is, 1920 áprilisától pedig a felsőkereskedelmi iskolai főigazgatók ügyköre a kereskedő tanonciskolákéval bővült (*VKM 1927:67500.*).

Az 1922-es ipartörvény – a tanoncoktatásról rendelkezve – gyakorlatilag az összes fontos kérdést a VKM-nek az iparoktatási főigazgató véleménye alapján hozott döntésére bízta. A felügyeletet a főigazgató és a tanfelügyelő közös kötelességévé tette, de például az iskolalátogatási kötelezettség alóli felmentést – a tanonciskolaigazgató után másod- és végső fokon – egyedül a VKM-féle iparoktatási főigazgató gyakorolta. Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanácsot az iskolák szervezetének, tankönyveinek és tanterveinek elkészítésébe vonták be.

A magyar szakoktatás területén tehát a regionális ellenerőket a dualizmus korában professzionális ellenerők váltották fel, s még a Horthy-korszak elején hozott szabályozások sem tudtak a területi tanügyigazgatásnak korlátlan hatalmat biztosítani.

A tanügyigazgatás ágazati osztottsága az egyes iskolatípusokkal kapcsolatos társadalmi érdekek megfogalmazásának is eszköze lett. A szakoktatási főigazgatókon keresztül megjelentek az ipar, a kereskedelem és a hitelélet urai, mint az oktatással szemben megfogalmazódó piac gazdái. Az ipari és kereskedelmi oktatási tanácsokon keresztül az érdekeltségek közvetlenül értekezhettek a szakoktatási főigazgatókkal.

Az irányított gazdaság kibontakozása, a középrétegek benyomulása a gazdasági szférába, az Ipari Minisztérium 1935-ös létrejötte, és ezzel a relatíve liberálisabb Kereskedelmi Minisztérium hatalmának visszaszorulása lehetővé tette, hogy a szakoktatás igazgatását is integrálják, az ottani egyensúlyokat is az igazgatási expanciónak rendeljék alá. Teljesen egyértelmű, hogy ebben a helyzetben nem az a

szerv – a tanfelügyelő – kapta vissza az intézményeket, amelytől elvették, hanem az a főigazgató, akinek történetileg semmi köze nem volt ezekhez az intézményekhez, de még a lokális egyensúlyok maradványai sem kötötték, mint a tanfelügyelőt. Az utóbbi megoldás a szakoktatási intézmények számára is elfogadhatóbb volt, mert azt jelezte, hogy az egykor népiskolai szférába tartozó intézmények elindultak a középiskolává válás felé, az egykori tanítókat mindinkább tanárnak lehet nevezni (*Lengyel 1981:74.*)

A kereskedelmi és ipari szakoktatás a fenti ingadozások ellenére sokkal egyértelműbben a kultusztárca érdekkörébe tartozott, mint a mezőgazdasági oktatás. Ezért az agrároktatás-irányítás változását érdemes egy kicsit részletesebben megvizsgálunk.

A földművelésügy érdekköre

Az agrároktatás központi forrásokból történő fejlesztését – vagy annak hiányát – igen gyakran az *agrarius-merkantil ellentétpár* mentén szokás magyarázni. Ugyanis amikor egy kormányzat a birtokosság, esetleg a parasztság érdekeit kívánja szolgálni, vagy legalábbis támogatását megnyerni, az agrároktatásra nagy figyelmet, jelentős pénzüsségeket fordít. Az agrároktatás fejlesztésével kapcsolatban az agrárius érvelés – a 19. század utolsó harmadától kezdve szinte folyamatosan – azt hangsúlyozta, hogy Magyarország mezőgazdasági jellege ellenére az ipari- és a kereskedelmi oktatásnak megvannak a maga intézményei, a mezőgazdasági oktatásnak pedig nincsenek – a nagyszámú tanonc- és felsőkereskedelmi iskolával szemben csak néhány mezőgazdasági tanintézet sorolható fel. Ez az érvelés az első perctől kezdve protekcionista logikát takart, azt a törekvést, hogy a nagy- és középbirtok *speciális* igényeinek megfelelő szakképesítést a központi költségvetésből oldják meg. A felsőkereskedelmi iskola viszont abban az értelemben nem szakiskola, hogy az ott szerzett ismeretek bárhol alkalmazhatók, ahol modern értelemben vett gazdálkodás, bérszámfejtés, könyvelés, mérlegkészítés, vezetői értekezletek jegyzőkönyveinek gyorsírása, a gazdasági iratok közhivatali iratokkal megegyező tárolása és kezelése folyt, azaz a kereskedelemben, a bankéletben, a közlekedésben, az iparban, *a mezőgazdaságban és a közszolgáltató* üzemekben egyaránt.

A magyar középbirtokon kétségtelenül csak ritkán folyt ilyen üzemszerű termelés: s ezáltal a középbirtok képviselői természetesen úgy értékelték, hogy a felsőkereskedelmi oktatás csak az ipar, a bányászat, a kereskedelem, a közlekedés és a hitel szférájának képez tisztviselőket. A történész viszont megállapíthatja, hogy a szorosabban vett szakoktatási funkciók szempontjából az ipar még kevésbé ellátott, mint a mezőgazdaság – még a századforduló után is tömegesen „importálták” például a mérnököket a Lajtán túlról és Németországból. A Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) még a húszas években is eredménytelenül szorgalmazza a Műegyetem vezetőségénél, hogy a mérnököket a gyáripar, és ne saját elméleti normáik szerint képezzék. Klebelsberg éppen ezért hozhatta létre a Széchenyi Társaságot: ha a tőkésék olyan kutatásokat, olyan képzettségű szakembereket kí-

vánnak, amelyek illetve akik szükségleteiknek megfelelnek, áldozniuk kell arra (MP 1927:59., 1928:249., 1931:3.).

A nagybirtok ezt a fajta áldozatot szerette volna elkerülni. Mégis, mivel a legnagyobb birtokok urait kielégítette a gazdatisztekét képző gazdasági akadémiai rendszer, a középfokú mezőgazdasági szakoktatásért nem tört ki jelentős küzdelem a 19. század folyamán. A nagy uradalmak szétaprózódása, a századfordulón a 40 és 500 hold közötti területtel rendelkezők számának megnövekedése hozta létre a nyomást gyakorló csoportot a mezőgazdasági középiskolák kialakítására. Olyan iskola kellett ennek a társadalmi csoportnak, amely:

- a) gazdaságilag képi a gyermekeiket;
- b) hivatalviselésre jogosít;
- c) egyéves önkéntességi jogot ad (*Köztelek 1911:3117.*).

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) Irodalmi és Tanügyi Szakosztálya 1911-ben olyan reformot javasolt, mely a négy éves polgári iskola fölé három éves szakoktatási intézményt helyezett. E terv nem volt vonzó a polgári iskolai érdekcsoport számára, hiszen egy független intézménytípus létrejötté (akárcsak a felsőkereskedelmi iskola) egyértelműen a „négyosztályos polgári” iskolatípust stabilizálta volna.

A polgári iskolai egyesület ellenjavaslatának kidolgozói így a hét osztályos szakirányú polgári iskolát javasolták. Ez az iskola már az első évtől kezdve agrár szakismereteket adott volna, melynek anyagát az FM (Földművelésügyi Minisztérium) állapította volna meg. Gazdasági tanárokat is beosztottak ezekhez az iskolákhoz. Ugyanakkor az új tananyag nem tudott szervesen integrálódni a többi tárgy közé; nem vette figyelembe például, hogy milyen előismeretek szükségesek. A polgári iskolai érdekcsoport valójában nem kívánt az iskola általános irányáról lemondani (*Loczka 1944:12-15.*).

Az OMGE egyértelműen elégedetlen volt ezzel a megoldással. Mivel azonban nem tudta megtalálni a maga szövetségeseit az államigazgatásban – az FM funkcionárius gárdáját a tananyagírás jogának átengedésével kifizette a VKM –, egyelőre nem tudta érvényesíteni befolyását sem.

1920-ban a polgári iskolai egyesület akciót indított a nyolcosztályos polgári iskoláért, tervét az értelmiségi túltermelés csökkentésével is legitimálva. Ez azonban nem járt sikerrel.

A VKM más koncepcióval lépett fel. „A mezőgazdasági középiskola – írta *Vass József* kultuszminiszter 1921-ben az Országos Közoktatási Tanácsnak (OKT) – azoknak a kis-birtokosgyermeknek is iskolája volna, akik atyjuk birtokán főiskolai képzettség nélkül továbbgazdálkodni szándékoznak.” (*Mann 1997:24.*) Az OKT – melynek élén a filozófus Kornis Gyula állt – teljesen új tervvel lépett fel, amely szöges ellentétben állt a polgári iskolai koncepciót elismerő eredeti miniszteri intencióval: a négyosztályos gimnáziumra, illetve polgárra épülő mezőgazdasági szakiskolát nem ismerte el középiskolának. Az OMGE is ugyanilyen arculatú iskolatípusért szállt harcba, azonban ezt az iskolát az FM kezében kívánta látni

(*Loczka 1944:25.*). Így 1921-ben egy olyan önálló felső mezőgazdasági iskola jött létre, melyet a VKM felügyelt.

Párhuzamos intézményrendszer

A húszas évek folyamán évente átlagosan egy iskola jött létre, gyakorlatilag valamennyi egy-egy polgári iskola folytatásaként, azzal közös épületben. A polgári iskolai egyesület sérelmére azonban ezeknek egyértelműen saját igazgatójuk, saját tanári karuk volt és saját szakfelügyeletük alakult ki – a felső mezőgazdasági iskola kérdésében is végig folyamatos feszültség volt a polgárik és az agrárkörök között (*MP 1936:43.*).

A felső mezőgazdasági iskolák presztízse érdekében a szakoktatási körök szorgalmazták, hogy a közgazdasági egyetemen kívül a gazdasági akadémia, valamint az erdő- és állatorvosi főiskola is tárja ki kapuit az ezen iskolatípusban végzettek előtt. A felső mezőgazdasági iskolák teljes egyenjogúsításukat követelték a felsőkereskedelmivel, azaz végzettjeiket vegyék fel mindazokra a tanfolyamokra, képe-síttessenek ugyanazon tisztviselői állásokra, amelyekre a felsőkereskedelmi iskolát végzettek bekerülhettek. Az 1923-as tanterv módosítása már ennek a harcnak eredménye volt: az érettségi, amit a felső mezőgazdasági iskola adott, jeles eredmény esetén a közgazdasági karra való belépést biztosította, s ami hasonlóképpen fontos volt, karpaszomány viselésére jogosított – ezt még 1927-ben vívták ki e csoportok (*Papp 1928:323.*).

Különösen a szakoktatási körök szorgalmazták a döntő jelentőségű jegyzői pozíciók meghódítását. (Erre is 1927-től nyílt lehetőség.) Ezzel kívántak egyrészt az iskolának rangot adni, hiszen a közigazgatás mindenképpen úribb pálya, mint a középszintű mezőgazdasági tisztviselői, másrészt a helyi agrárköröknek, s így a mezőgazdasági iskolának is érdekében állt, hogy a jegyző mezőgazdaságilag képzett legyen. E törekvés ugyanakkor ellentétben állt a legszervezettebb köztisztviselői szakegyesület, a jegyzőegyesület törekvéseivel, valamint a közigazgatás racionalizálásának programjával, amely a jegyzőt közigazgatásilag képzett szaktisztviselőnek szerette volna látni, aki az erre a célra rendelt szakszervektől kap véleményt, ha mezőgazdasági kérdésekben döntenie kell (*OL 505 140 cs.*).

Szorgalmazták, hogy a többi VKM-iskolatípus igazgatásának mintájára nevezzék ki a felső mezőgazdasági iskolák kormánybiztosát, illetve főigazgatóját. Ekkoriban ti. a felügyeletet a polgári iskolák gazdasági-oktatási szakfelügyelője látta el (*Loczka 1944:19.*).

Az agrártárcának nemcsak az érdekeit, de konkrét terveit is keresztelte a felsőmezőgazdasági iskola fejlődése: „A kultuszminiszter a középfokú szakoktatás területét meglepetésszerűen kisajátította. Miközben a földművelésügyi miniszter a felsőkereskedelmi iskolákhoz hasonló középfokú gazdaiskolák szervezésének ter- vével foglalkozott, a kultuszminiszter rendeletileg mezőgazdasági felső iskolává emelte az orosházi és békéscsabai mezőgazdasági irányzatú polgári iskolát és azt

mondta, én már megcsináltam a mezőgazdasági középiskolákat, ne fáradjatok tovább velem.” (*Köztelek 1926:90.*)

Minden kétséget kizáróan a markánsan szakirányú, de nem az FM kezében lévő iskolától az agrárakadémiai körök is tartottak. Az OMGE ismételt sürgetésére az FM létrehozta a szarvasi középfokú gazdasági tanintézetet azzal a céllal, hogy az itt végzetek saját középirtokait vezessék, s a falusi intelligenciát ebben képez-zék (*Loczka 1944:27.*). Az új iskola a gazdasági akadémia kicsinyített mása volt, s az általános tárgyak teljesen háttérbe szorultak.

Az FM és a VKM tehát a húszas években párhuzamos intézményrendszert épített ki, amely állandó feszültségekhez vezetett, és az elosztható forrásokat – az OMGE és a gazdasági szakkörök szempontjából irracionálisan – felemésztette. Mivel a VKM-iskolák felett a mezőgazdasági szakkörök és érdekképviseletek semmiféle kontrollt nem tudtak gyakorolni, jó ideig szélmalomharcot folytattak azért, hogy az agrároktatás teljes egészében az FM hatásköre legyen. Az OMGE-nél idővel nyilván belátták: a VKM túl erős ahhoz, hogy egyszerre lehessen tőle mindent elvenni. A megoldás a *közös felügyelet* (*Köztelek 1925:242.*). Azonban erre akkor még nem kerülhetett sor.

A harmincas évek előtti törekvéseket ugyanis azok a köztisztviselői érdekcsoportok határozták meg, amelyek az egyes iskolatípusok monopóliumainak védelmét ellátták – azaz a hagyományos középiskolai, illetve polgári iskolai érdekcsoport. Hogy egyáltalán létrejött az iskola, talán leginkább annak köszönhető, hogy a munkanélküli gazdatisztek számára ez kínált elhelyezkedési lehetőséget, s hogy az FM-bürokrácia – a Nagyatádi-féle földreform kihívása kapcsán – olyan csoportokkal egészült ki, amelyek kisgazda-érdekekkel legitimálták magukat (*Az országos magyar 1933*).

Fordulat az 1930-as években

Az igazi áttörést a Gömbös-kormány hozta meg. Míg ugyanis a bonyolult egyensúlyokra törekvő és jól elkülöníthető politikai, sőt részben világnézeti érdekcsoportok koalícióján alapuló Bethlen-korszak immanens része lehetett, hogy az egyes csoportok egy-egy tárcában találták meg képviselőjüket, és ezáltal „partikuláris” érdekeikhez ragaszkodva „fenyegettek az egész kormány hatékonyságát”, addig a Gömbös-korszakban – ahol a hatékonyság, az igazi politikai, társadalmi, politikai ellenfelekkel való leszámolás a politikai centrum számára immár fontosabbá vált, mint az eltérő részérdekek megalkuvásmentes hangoztatása – a VKM és az FM bürokráciáinak (a kérdésben állítólag érintett társadalmi csoportok, önszerveződések, helyi mozgások figyelmen kívül hagyásával) meg kellett kötnie a kompromisszumot.

A társadalompolitikai tét megnőtt: a VKM-nek olyan iskolatípust kellett teremnie, amely az értelmiségi túltermelés veszélye és a hagyományos középiskola infálása nélkül képes felszívni az iskolázási ambíciókkal bírókat. Az FM-nek a húszas évekkel ellentétben a minél nagyobb termelésre törekvés volt az érdeke, hiszen a

kettészakadó világban a szövetséges Németország a – tengerentúlról diktált – világgiazi ár fölött is kész volt megvenni a mezőgazdasági termékeket, és a közelgő háború is jótékony ármozgásokkal kecsegtetett. Mindez pedig erősen megnövelte az FM relatív súlyát a rendszerben, ráadásul úgy, hogy ennek hasznát – története során először – nem kellett megosztania a nagybirtokosokkal. A tárcaérdekeken átnyúló politikai centrum számára a tét nem volt kevesebb, mint az irányított gazdaság bevezetésének sikeressége, hogy ti. vissza lehet-e szorítani a zsidó – vagy a városi liberális közszellemmel már „megfertőződött” nemzsidó – terménykereskedelmet, hogy a szövetkezeteket fel lehet-e tölteni a keresztény úri családok fiaival. Más szavakkal: be lehet-e vezetni a totalitárius irányítást, „a piactalanítást” a mezőgazdasági termelésben is (*Szuhay 1962*).

Hóman Bálint kultuszminiszter – még 1934-ben – kijelentette, hogy ő elvileg minden oktatási intézményt a kultuszminisztérium alatt kíván látni, s csak átmenetileg tudja elfogadni, hogy az FM-nek is vannak iskolái. Az FM keretében azokat az iskolákat látta természetesnek, melyeknek a nevelés egyáltalán nem kötelessége, azaz a felnőtteket oktató téli iskolákat (*Hóman 1938:343*).

1936-ban sikerült az FM-nek és a VKM-nek megegyeznie, a kölcsönös felügyelet gyakorlását tűzték ki célul. Attól sem riadtak vissza, hogy egy épületben közös vezetés alatt működjön a VKM által kontrollált önálló gazdasági népiskola, valamint az FM által kontrollált téli iskola (*Hóman 1938:148*). A megállapodás kiterjedt a tanítóképző intézeti mezőgazdasági szakoktatásra, a gazdasági szaktanítók képzésére, és a tanítók továbbképző tanfolyamaira (*Hóman 1938:273*). A VKM iskolalátogatói ettől kezdve bármikor tiszteletüket teheték a kijelölt intézetekben, részt vehettek az illető tárgyak tanítási óráin, a gyakorlatokon és a vizsgálatokon, megtekinthették a helyiségeket, a szertárakat, a könyvtárakat, sőt a tangazdaságokat. Átnézték nemcsak a tanmeneteket, de az osztálynaplókat és a tanulók írásbeli munkáit is. Az FM által kiküldött szaktanulmányi felügyelő feladatait csak erre az alkalomra írták körül. Természetesen csak a mezőgazdasági tárgyakkal kapcsolatos helyzetet, a tangazdaság helyzetét vizsgálta felül. A többi tantárgyakra való kitekintésre csak az a paragrafus adott halvány és gyakorlatilag nem érvényesülő lehetőséget, hogy „kellően érvényesülnek-e a mezőgazdasági szempontok a szaktárgyakkal kapcsolatban álló többi tárgyakban is.” A gyakorlatban ugyanakkor nem volt mód arra, hogy az FM ellenőrizze, hogy a maga ideológiája – az ún. agrárgondolat, a telepítés, a földbirtok-politika, az olyan, hivatalossá ugyan nem vált, de „szívesen látott” jelszavak, mint például a „Kertmagyarország” koncepciója – mennyire érvényesül a tantárgyakban, az oktatás egészében, a biológián és a kémián át a történelemig és a magyar irodalmi olvasmányokig, vagy éppen a mindenféle egyébre is hivatott osztályfőnöki órákig. Az iskolalátogatások után jegyzőkönyv készült, amelyet nemcsak az intézmény fenntartójának továbbítottak, de az iskolalátogatót küldő szervnek is (*OL:K 507 61. cs; MP 1936:38*).

Ezáltal gyakorlatilag a VKM ugyanolyan informáltsággal bírt az FM fennhatósága alatt álló iskolákról, mint a sajtójairól, így tehát gyakorlatilag az egész ország

valamennyi iskolája fölött egységes ellenőrzéssel rendelkezett. Az „üzleten” tehát a VKM nyert, hiszen az FM-nek nem sikerült az ellenőrzését kiterjesztenie a mezőgazdasági szakoktatás olyan fontos területeire, mint a VKM rendelkezése alatt álló népművelési szféra, vagy a „normál” népiskola. Külön kérdés, hogy az FM nem rendelkezett olyan törvényes ellenőrzési lehetőségekkel a mezőgazdasági gazdaság birtokoskörökben, magánbirtokokon, a kamarai felügyelet alatt folyó továbbképzésben, mint amilyenekkel a VKM az ország összes oktatási intézményében. A VKM tárgyalási és intézkedési pozícióit az is erősítette, hogy 1935 óta külön gazdasági-szakoktatási osztállyal rendelkezett, amely egyenrangú vitapartnere volt az FM szakoktatási osztályának (*HK 1938:1-3.*).

Amikor parlamenti képviselők a mezőgazdasági oktatás „lebecsülésével” vádolták Hómant, egészen másra gondoltak: arra céloztak ezzel, hogy a tanügyigazgatás kiterjesztette befolyását a mezőgazdasági intézményekre, s a tanügyigazgatás iskolai lehetőségétől tette függővé, elismeri-e egyenrangú középiskolának az adott iskolatípust (*OL K 592 62. cs.*).

A három tantervmódosítás nyomán egyre inkább kidomborodott a VKM kezében lévő iskola szakiskola jellege. Míg az 1923-as tantervben a tantárgyak heti óraszámának 64,5%-a közismereti tárgy volt, 1930-ban ez már csak 55%. Még így sem sikerült azonban elismertetni az iskola szakiskola jellegét. A kritikusok így elsősorban a szabadkézi rajzot és a német nyelvet – utóbbi eleve fakultatív volt – vették tűz alá, mondván, a kisgazda réteg gyerekei úgyszakrban a nyelvtanulás nehézségei miatt hagyják abba a középiskolát. Az ellentábor (persze elsősorban a nyelvtanárrok) számos érvet sorakoztatott fel: a „gazdaosztály” iskolája nem maradhat el a középosztályé mögött, egyre több gazda exportál külföldre, hallgatja a német nyelvű közgazdasági és a termelésről szóló jelentéseket (*MP 1926:29, 1937:11.*), nem szólva arról, ha a gazda maga kíván importálni gépeket, ahhoz szintén szükséges a nyelvismeret. Nemcsak a felsőoktatásba nem lehet belépni idegen nyelv tudása nélkül, de a posta és a vasút intézménye is megköveteli azt. Ezeknél az érveknél – amelyek egy része még negatívan is hatott, hiszen ellentétben állt az irányított gazdaság célkitűzéseivel –, erősebbnek bizonyult a két tárca megállapodása, illetve az értelmiségi túltermelés veszélyére hivatkozó érdekcsoportok véleménye: 1938-ban a gazdasági tárgyak óraszámára 63%-ra emelkedett (*Loczka 1944:35-36.*).

Közben azonban a nemzetnevelés ígázatében a „nemzeti” tárgyak óraszámára nem csökkent. A természettudományi tantárgyak viszont sokkal inkább szakmai színvonalat öltöttek. Ez a hagyományos akadémikus végzettségű szaktanári csoportok érdekeit módfelett sértette, hiszen a fizika a gazdasági géptan előkészítőjévé degradálódott, és minden akadémikus logikát felrúgva, tananyagával a matematika tanulása előtt ismerkedtek meg a gyerekek. Ez azonban nem volt elég: a szakkörök azt is felvetették, hogy a szaktárggyá átalakuló természettudományi tárgyakat tudományegyetemet végzett tanárok helyett szakoktatóknak kellene tanítaniuk.

Az 1938-as rendtartás a gyakorlatiasságot azzal is fokozta, hogy lényegesen több foglalkozást írt elő a tan gazdaságokban. A könyvvitel és a levelezés kiegészült a

kereskedelmi ismeretekkel, hiszen kormányzati cél volt, hogy a mezőgazdák maguk, illetve szövetkezeteik révén kereskedhessenek (*Loczka 1944:37.*). Az elsősorban a nagybirtokot érdeklő tantárgyakat, a rét-, legelő- és erdőművelést pedig megszüntették.

A VKM kívánságára az FM-kézben maradt iskoláknál is kiszélesült a nemzeti tárgyak köre, és a pedagógiai racionalitás szellemében az egyórás tárgyakból összevont több órás tárgyak lettek. Sikerült elérni, hogy a két iskolatípusban a nemzeti tárgyak óraszámja azonos legyen. Ez ugyanazt a tendenciát jelezte, ami a húszas évektől érvényesül a nem szakoktatási intézetekben: a választhatóság az iskolatípusok között semmiképpen ne azok szellemiségére terjedjen ki. (Például az 1924-es „többágú” középiskoláknál is azonosak a nemzeti tárgyak óraszámjai.) Hasonlóképpen, a képesítő vizsgálat is megváltozott: a korábbiakkal ellentétben a történelem is vizsgatárggyá lépett elő (*MP 1938:74.*).

Az 1938-as rendezés, amely a mezőgazdasági középiskolát – azaz az új nevű régi intézetet – betagolta az iskolák sorába, a szakoktatási körök követeléseit teljesen kielégítette. Az így megszerzett érettségi ugyanis mindarra jogosítványt adott, amelyre az 1883: I. tc. értelmében a gimnáziumi érettségi, továbbá továbbtanulási lehetőséget nyújtott az akadémiákon, a műegyetem agrárkarának mezőgazdasági osztályán. (Ugyanakkor e csoport szorgalmazása ellenére elzárta a magasabb presztízst biztosító állatorvosi osztályt.) Tanulhattak a közgazdasági és kereskedelmi osztályon, a szaktanárképzőben, a testnevelési főiskolán, sőt a polgári iskolai tanár-képzőben és a gazdasági szaktanítóképzőben is. A közszolgálati tanfolyamok éppúgy nyitva álltak előttük, mint a kereskedelmi iskolát végzettek előtt (*OL K 505 178. cs.*).

Az 1938-as szakoktatási törvény jelentős változásokat hozott az iskola életében is: a magántanulás lehetőségét kizárta, a nyári gyakorlatokat, a gyakorlati vizsgát és a társelnöki tisztséget rendszeresítette, a két tárgyból megbukottakat is vizsgáznii engedte, sőt a javító-érettségi vizsgálat megismétlését is lehetővé tette. Azaz olyan intézkedéseket hozott, amelyek egyfelől a szakkörök, másfelől a tanügyigazgatás érdekeit is kielégítették, és végső soron mindenkit arra ösztönöztek, hogy ezt az iskolatípust, és ne a gimnáziumot válasszák (*Loczka 1944:44*). Mindennek következtében ismét lehetővé kellett tenni egy idegen nyelv tanítását. Elmélyítették a nemzeti szellemű oktatást, a szaktárgyakat viszont még gyakorlatiasabb irányba terelték.

A VKM-beli szakoktatás-politikusok célkitűzéseiket igen határozottan fogalmazták meg: „*Eddig az élet alakította szakoktatásunk fejlődését, a jövőben – úgy hisszük – elérkezett az ideje, hogy az iskolapolitika a szakoktatáson keresztül belenyúljon az élet folyásába. Gazdasági lehetőségeink fokozottabb kiaknázását egyénileg művelt, a nagybirtokosok és a kiscgazdák közé ékelődő gazdasági középosztály kialakulásától kell remélnünk... Ennek az osztálynak kell megfognia a magyar földműves kezét, hogy a nemzeti élet közösségébe bevezesse és eloszlassa a múltban gyökerező bizalmatlanságát az úri osztállyal szemben.*” (*Loczka 1944:49.*)

Megállapíthatjuk tehát, hogy az agrárius körök érdeke az élet adta szükségletekre való hivatkozás érvrendszere. A mezőgazdasági többlettermelés, esetleg az in-

tenzivebb termelés országosnak és általánosnak kikiáltott érdeke sohasem elegendők ahhoz, hogy a szakoktatás-politikában áttörést hozzanak. Az áttörést – azaz a különféle mezőgazdasági iskolatípusok létrejöttét –, a szférába áramló pénz meg többszöröződését mindig is a köztisztviselői típusú érvelések, a bürokratikus és totalitarizációs érdekek kényszerítették ki.

NAGY PÉTER TIBOR

IRODALOM

- A felsőkereskedelmi iskolai igazgatók 4. értekezletének jegyzőkönyve* (1931) Budapest, Révai Nyomda.
- A felsőmezőgazdasági iskolák szervezete és rendtartása* (1924) OKT-javaslat, Budapest, OPKM. Kézirat.
- A m. kir. Állami Munkaerőhivatal évi jelentése* (1927., 1929). Budapest.
- A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének évi jelentése.*
- A magyar ipar almanachja (1932) Budapest.
- ÁRVAY JÓZSEF (ed) (1941) A magyar ipar. Budapest.
- Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület emlékirata melyben a kisgazdaképző iskolák és a gazdasági tanárok szaporítását, továbbá a gazdasági szakiskolák egységes vezetését alá helyezését sürgeti. Budapest. 1933.
- Az Országos Mezőgazdasági Szakoktatási Értekezlet Jegyzőkönyve. (1926, 1927) Budapest.
- BASSOLA ZOLTÁN (1998) *Ki voltam... Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai.* Budapest, OPKM.
- BSÉ Budapest székes főváros statisztikai és közigazgatási évkönyvei
- BSK Budapest székes főváros statisztikai közleményei
- DEÁK GYULA (1938) *Feljegyzések a polgári iskola és a tanáregyesületek múltjából.* Budapest, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület.
- DENGL JÁNOS (1925) *A hazai felsőfokú kereskedelmi oktatás múltja és jelenállapota.* Budapest, Franklin.
- DENGL JÁNOS (1934) *A kereskedelmi szakoktatás szolgálatában.* Budapest.
- FELKAI LÁSZLÓ (1994) *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években.* Budapest, OPKM.
- GYÖRGYI ZOLTÁN (1991) A magyarországi mezőgazdasági szakképzés a századfordulótól a 40-es évekig. In: FORRAY R. KATALIN (ed) *Mezőgazdasági tulajdonviszonyok változása és a szakképzés.* Budapest, OKI.
- HK Hivatalos Közlöny
- HÓMAN BÁLINT (1938) *Művelődéspolitikai.* Budapest.
- IMRE SÁNDOR (1941) *A gazdasági középiskolák része a köznevelésben.* Budapest, Minerva Nyomda.
- KARÁDY VIKTOR (1997a) *A felekezeti viszonyok és iskolázási egyenlőtlenségek Magyarországon.* Budapest.
- KELEMEN ELEMÉR (1985) *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KELEMEN ELEMÉR (1994) Az oktatási törvénykezés hazai történetéből. In: *Az oktatási törvényhozás változásai.* Budapest, FPI.
- KELEMEN ELEMÉR (2002) *Hagyomány és korszerűség.* Budapest, Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Kiadó.
- KISPARTI JÁNOS (1938) *Szakiskolai kérdések a szegedi tankerület szakiskolai igazgatóinak értekezletén.* Szeged, Árpád Nyomda.
- KISS TAMÁS, T. (1998) *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években.* Budapest, MMI – Mikszáth Kiadó.
- Kormányjelentés A magyar királyi kormány... évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1900–1944.
- Közoktatás, 1909–1910 Közoktatás Művészet, 1–2. (ed: Halász Ferencz.) Budapest.
- Köztelek
- Közszolgálati, 1936 Közszolgálati jogszabályok gyűjteménye, I–IV. 1936–1937.
- LADIK GUSZTÁV (1942) *Iparügyi közigazgatás.* Budapest.
- LAKY DEZSŐ (1930) *Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.* Budapest.
- LENGYEL GYÖRGY (1981) Irányított gazdaság és tervgazdaság. *Medvetánc*, No. 1.
- LENGYEL GYÖRGY (1993) *Multipozicionális gazdasági elit a két világháború között.* Budapest.
- LOCZKA ALAJOS (1944) *Szakiskola és nemzetépítés.* Budapest.

- LUKÁCS PÉTER (1991) Színvonal és szelekció. Budapest, *Educatio*.
- Magyarország óvó, 1937 Magyarország óvó és oktatószemélyzetének statisztikája az 1934–35. tanévben. (*Magyar Statisztikai Közlemények 103.*) Budapest.
- MANN MIKLÓS (1997) *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, OPKM.
- Mester Miklós visszaemlékezései a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériummal kapcsolatos képviselői és az államtitkári tevékenységéről. (Nagy Péter Tibor által 1987-ben készített interjú kéziratosszövege, a szerző birtokában.)
- MP: Magyar Paedagógia
- Nemzeti kereskedelmünk és iparunk. (ed: Mester Kálmán) Budapest, é.n.
- OL: Országos Levéltár
- OREL GÉZA (1926) *A felsőkereskedelmi iskolák reformjához*. Budapest, A szerző kiadása.
- OREL GÉZA (1937) *Az ipari és mezőgazdasági szakoktatás köréből*. Budapest.
- PAPP GYULA (1928) *A III. egyetemes tanügyi kongresszus naplója*. Budapest, Thália Nyomda.
- PUKÁNSZKY BÉLA & NÉMETH ANDRÁS (1994) *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SARLÓS BÉLA (1976) *Közgazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest.
- SÁSKA GÉZA (1988) Az iskolarendszerű felnőttoktatás magyarországi történetének vázlatja. In: *Magyar Pedagógia*, No. 4.
- SCHACK BÉLA & VINCZE FRIGYES (1930) *A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota*. Budapest.
- SZABÓ MIKLÓS (1995) *Múmiák öröksége*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- SZOMBATFALVY GYÖRGY (1933) A középiskola és a modern társadalom. In: *Társadalomtudomány*, No. 3–4.
- SZOMBATFALVY GYÖRGY (1934) Középiskoláink reformja. In: *Társadalomtudomány*, No. 1–2.
- SZUHAY MIKLÓS (1962) *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZUPPÁN VILMOS (1903) *Vélemény a felsőkereskedelmi iskola reformjáról*. Budapest, A Budapesti Kereskedelmi testület megbízásából és kiadásában. Lloyd Nyomda.
- TREFORT ÁGOSTON (1888) *Beszédek és levelek*. Budapest.
- VERÉDY KÁROLY (1886) *Pedagógiai enciklopédia*.
- VIG ALBERT (1932) *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben*. Budapest.
- VINCZE FRIGYES (1935) *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig*. Budapest, Sylvester Nyomda.